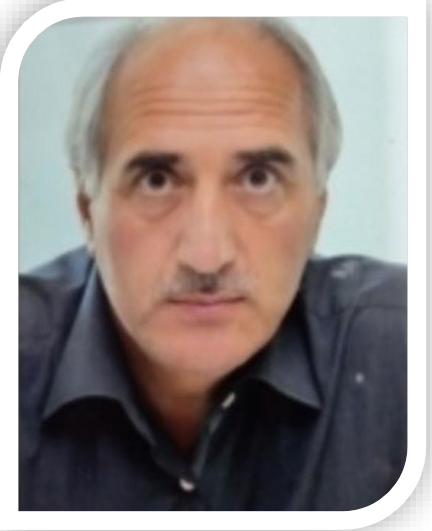

KAŞGARLI MAHMUD

DİVANU LUGATİ'T-TÜRK

ŞABAN KUMCU

**Şimdi Muhammed oğlu Hüseyin oğlu
Mahmud dedi ki...**

“Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların etrafında döndürdü ülkelerin çenberini ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye, zamanın hakanları yaptı onları, ellerine verildi günümüzdeki insanların idaresi, onları görevlendirdi halk üzre, onları kuvvetlendirdi hak üzre; aziz kıldı onlara yanaşanları ve idareleri altında çalışanları, onlar (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler ve ayak takımının şerrinden esen oldular. Akıllı olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların dillerini, duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek için gönüllerini.”

“Ben Türklerin ülkelerini ve bozkırlarını inceledim. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kaftiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akıllıca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu. Sonra bu kitabı en iyi şekilde düzenleyerek buldum. Bunun için yıllarca eziyet çektim.”

Kaşgarlı Mahmud

Divanu Lugati't-Türk, 11. Yüzyıl'ın ikinci yarısında, Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan, **Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür**. “Türk Lehçelerini toplayan kitap”, demektir. Karahanlı döneminin iki büyük eserinden biridir. Söz varlığının tematik çeşitliliği, geniş

açıklamaları, girişte ve bölüm sonlarında verilen bilgilerle; bir **Türkiyat ansiklopedisidir**. 9000 civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını veren **bir sözlüktür**. Üç yüze yakın atasözüyle bir **atalar sözü kitabıdır**. Bazı kelimelere örnek olarak verilmiş, tamamı 764 mısra tutan dörtlük ve beyitleriyle 11. Yüzyıl'a ait **bir şiir antolojisidir**. Mehmet Kaplan, “Kaşgarlı'nın lugatı, yazılı bir atlı göçebe medeniyeti müzesidir” der. Aynı dönemin diğer büyük eseri de Yusuf Has Hacıp'ın yazdığı **Kutadgu Bilig'dir**. 6600 küsur beyitlik özgün bir siyasetnamedir.

Divanu Lugati't-Türk'ün, el yazmasını, Sahaflar Çarşısı kitapçılarından Burhan Bey, 1912 yılında, **Ali Emiri Efendi'ye** 33 lira karşılığında satar. **Kilisli Rıfat Efendi de** yazmayı düzenler, sayfalara numara koyar. Ali Emiri Efendi; Divanyolu'ndaki Diyarbekir Kırathanesi'nde, içlerinde Kilisli Rıfat'ın da bulunduğu dostlarına, büyük bir iftiharla bu kitabı nasıl keşfettiğini şöyle anlatır: **“Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır.** Türklük Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak (canlılık, güzellik) kazanacak... Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi kitap yazılmamıştır. Bu kitaba cihanın hazinelerinin gücü yetmez, gerçek değerini vermek gerekir.

Ziya Gökalp Bey'de de Divanu Lugati't-Türk'e kulaktan âşık olmuştu. **Adı söylenince Leylasının adını duymuş zavallı Kays gibi ah çekiyordu.** Kilisli Rıfat'a giderek; “Rıfat, ben sevda bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Görmek için ne yaptım olmadı, şu kadar var ki kesin karar verdim. Bu kitabı hem

almalı hem de yayınlamalıyız. Bu kitabı kurtaralım. Bütün Türklere armağan olsun” der. Kilisli Rıfat ile Ziya Gökalp’ın hazırladıkları bir plana göre, Adliye Nazırı (Adalet Bakanı) İbrahim Bey, dostu **Ali Emiri Efendi’yi** iftara davet eder. Yemekten sonra tesadüfmüş gibi, Talat Paşa ve adamları da nazırın evine gelirler. Burada yapılan uzun sohbetten sonra, kitabı Millî Eğitim Bakanlığı’nın yayınlamasına karar verilir. İlk iki cildi 1915’ de, üçüncü cildi de 1917 yılında yayınlanır.

Kaşgarlı Mahmut, bir dil bilginidir. Döneminin Türk edebi dilini (Hakaniye Türkçesini), Arapçayı, Farsçayı, **“Türk Yazısı”** olarak ifade ettiği **Uygur yazısını** çok iyi biliyordu. O Türk dilinin üstünlüğüne inanmıştır. Eserini nasıl düzenlediğini anlatırken, *“İçimde kitabımı Halil’in Kitabı’l Ayn’ında olduğu gibi, kullanılmakta olan ve kullanılmayan kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusu coştı ki Türk dili ile Arapçanın iki yarış atı gibi aynı seviyede olduğunu göstereyim.”* O **Türkçü** bir dünya görüşüne sahiptir. Gerek eserinin giriş kısmında gerek Türk maddesinde, Türklerden bahsederken coşkulu bir gurur içindedir. Türkçenin, döneminin en üstün dili sayılan Arapça ile aynı seviyede olduğunu belirtmekten adeta özel bir haz duyar. Eserini İslam dünyasının halifesine sunar.

Türkçe ile Arapçayı söz varlığı, gramer (dilbilgisi) ve dillerin yapısı bakımından karşılaştıracak ölçüde bu dillere hakimdir. Arapların, Türkçeyi kurallarına göre, daha iyi öğrenebilmesi için, Arap gramerciliğinde kullanılan metotları değiştirebilecek ve yeni sistem kurabilecek kadar gramere hakimdir. **Türkçeyi Araplara öğretmeyi gaye edinmiştir.** Türk, Arap ve Fars edebiyatlarını da bilmektedir. Kur’an’dan yaptığı alıntılar, dönemin din alimlerinden naklettiği hadisler onun dini ilimleri de bildiğini göstermektedir. Bağdat kütüphanelerinde araştırma yaptığı, bazı eserleri incelediği tahmin edilmektedir.

Samimi bir Müslümandır. Her kitaba besmeleyle başlar, kitapların sonunda Allah’a hamd eder. Samimi olarak Kur’an’a bağlılığını ifade eder. Objektif (tarafsız) bir bilim anlayışına sahiptir. Kelime ve örnekleri bizzat yaptığı alan araştırmalarıyla yerinden tespit eder. Kaşgarlı Mahmud’un dedesinin adı Muhammed, babasının adı Hüseyin’dir. Babası

Isık Gölü civarındaki Barsgan şehridir. Atası Saman Oğullarından Türk Diyarını fetheden **“Emir Nasır Tigin”dir.** Kendisi Kaşgarlıdır. Adıg ve Opal kendi köylerinden, Kası kendi yerlerindendir. Kaşgal civarındaki **Opal** kasabasında ona ait olduğu kabul edilen bir türbe vardır.

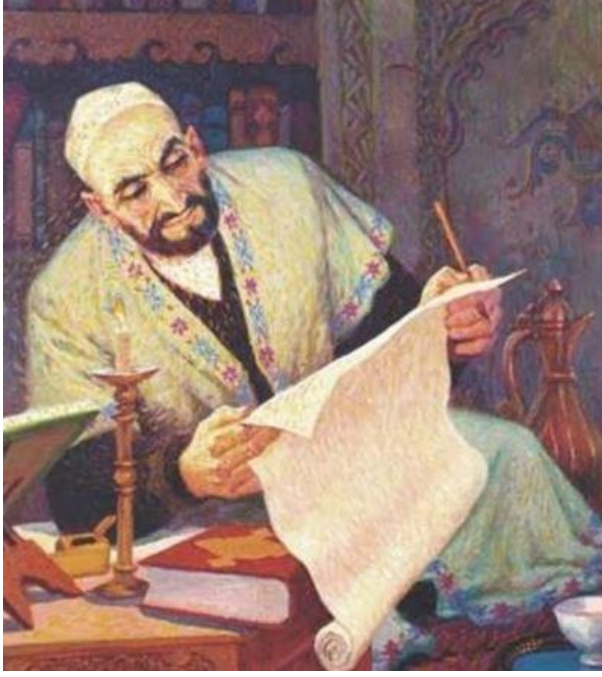
Türk boy, teşkilat ve düzenini bilen bir etnologdur. Türk inanış ve efsanelerini, yaşayış tarzlarını, yeme içme, oturup kalkma, kılık kıyafet, adet ve davranışlarını hatta döneminin halk hekimliğini ayrıntılarıyla bilen bir halk bilimcisi. Kaşgarlı Mahmud’un çok yönlülüğü, Ahmet Caferoğlu tarafından; **“ilk Türk sözlükçüsü, etnoloğu, coğrafyacısı, halk bilimcisi, toponomastı (yer bilimcisi) ve etnocoğrafyacısı”** olarak ifade edilmiştir. Divanu Lugatit-Türk’ün 22-23’üncü sayfalarında daire şeklinde bir dünya haritası vardır. Haritada yönler belirtilmiş, denizler, dağlar, nehirler ve şehirler ayrı ayrı renklerle gösterilmiştir.

Balasagun, Barsgan gibi Türk şehirlerinin merkeze alındığı haritada en doğuda Maçın ve Japonya (Çaparka), güneyde Hind ve Sind, güneybatıda Habeşistan (Etopya), Zengibar, batıda Endülüs, Mısır ve İskenderiye, kuzeyde İtil (Volga), Kıpçak ve Frenk bölgeleri bulunmaktadır. Japonya, Maçın’dan denizle ayrılmış bir ada olarak gösterilmiştir. Saracaoğlu’na göre; **“Kaşgarlı Mahmud’un bu çalışması, Türk Coğrafyasına odaklı, tematik bir dünya haritasıdır.”** Japonlarca yapılan ilk Japon haritasının 1303, Batılılar tarafından yapılan haritanın da 1492 tarihine ait olduğunu düşünürsek, bir plan dahilinde, yanlışlarla dolu olsa da ilk Japon haritasının 11. Yüzyıl’da Kaşgarlı Mahmud tarafından çizildiği bir gerçektir. Haritasını; **“yerin şekli olan daire (ed-da’ire elleti hiye şeklu’l-arz)** kelimeleriyle ifade etmiştir.

Divanu Lugati’t Türk’ten Ata Sözleri;

*oglum sana kodur men erdem öğüt yuma.ru
bilge erig bulup sen yakıl anın tapa.ru*

*Ey oğul sana erdem ve edep
bırakıyorum. Akıllı bir alime rastlarsan ona
yaklaş ve ondan faydalan.
erdem tile öğrenipen bolma küwe.z
erdemsizin öğrense enmegüde ene.r*

Hikmet ilmi iste onu öğren,
öğrenmekte kibir gösterme. Öğrenmeden edep
ve hikmet iddia eden kimse, imtihan sırasında
şaşıırır.

*bulmuş nenig sewer sen
akrun anar sewingil
barmış nenip sakınma
azra.k anar öküngil*

Elde olan malı seviyorsun. Ona yavaş
yavaş sevin! Onunla gururlanma! Ola ki senden
uzaklaşır. Giden malı umursama ve ona az
hayıflan! Çünkü hayıflanmak, onu sana geri
döndürmez.

*yağı erür yalnuken neni tawa.r
bilip eri ya.gısın nelük sewe.r*

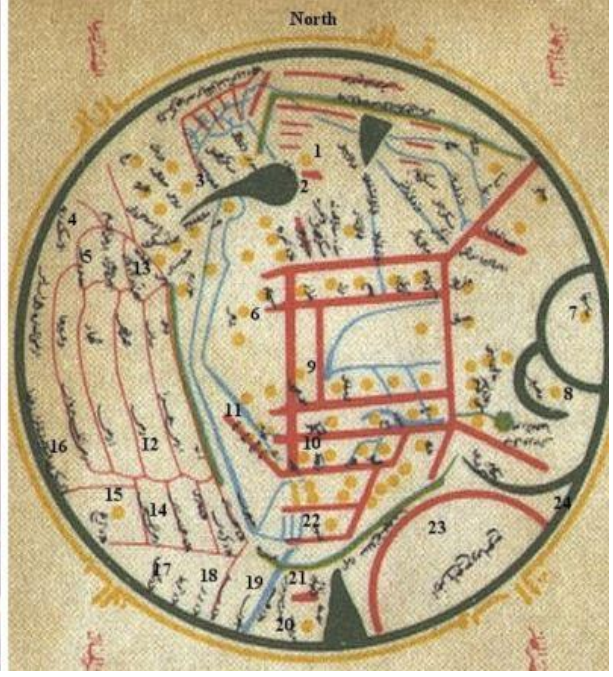
İnsan oğlunun malı kendisine
düşmandır. Akıl sahibi bir insan düşmanının
niçin sever ki?

*könül kimnin bolsa kalı yök çıpa.y
kılsa küçün bolmas anı tok bay*

Yaradılışından gönlü fakir olan kişiyi
kimse zengin yapamaz.

*eştip ata ana.nnın sawlarını kadırma
men kop bulup küwezlik kılınp yana
kutura*

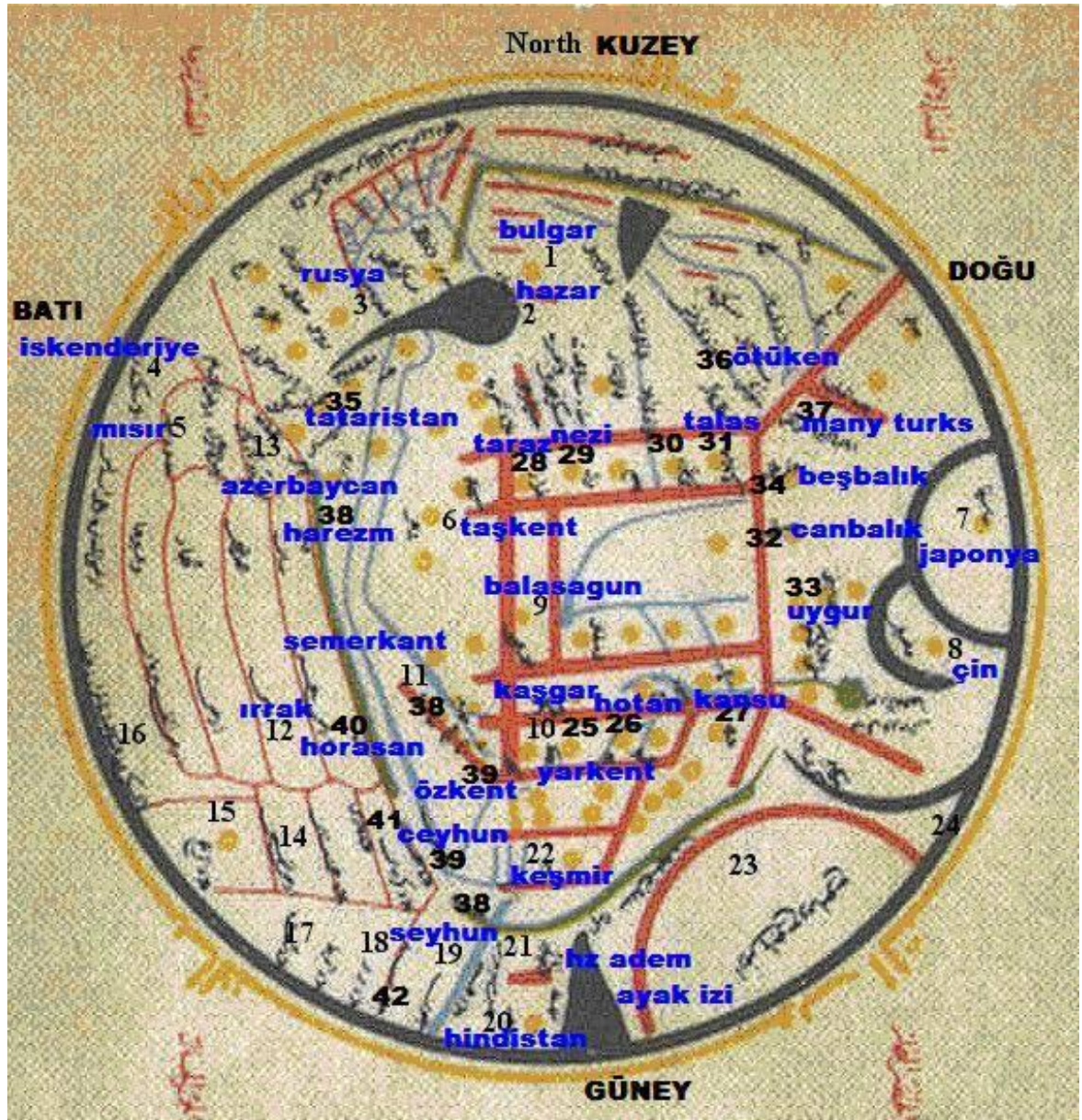
Anne babanın sözlerini duyarsan,
onların sözlerine karşılık verme. Bol mal

bulursan küstahlaşma, kibir ve şımarıklığa
kapılma, haddini aşma.

Kaşgarlı Mahmud, kitabının sonunda:
“Güç ve kudret Ulu ve Büyük Tanrı iledir. O
bize yeter, o ne güzel vekildir”, diyerek eserini
bitirir.

Kaynakça: Prof. Dr. Ahmet B.
Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, Kaşgarlı
Mahmud, Divanu Lugatit-Türk, Türk Dili
Kurumu Yayınevi, Ankara, 2019.

Divanü Lügati't- Türk de Türk Dünyası Haritası